

STATUTUL VICTIMEI ÎN VIZIUNEA JUSTIȚIEI PENALE INTERNAȚIONALE ȘI CELOR NAȚIONALE: ASPECT COMPARAT (PARTEA II)

Vitalie GAMURARI, doctor în drept, conferențiar universitar (ORCID: 0000-0003-3634-8554)

Ionuț-Gabriel DULCINATU, doctorand (ORCID: 0000-0001-6154-7796)

THE STATUS OF THE VICTIM IN THE VISION OF INTERNATIONAL CRIMINAL JUSTICE AND NATIONAL CRIMINAL JUSTICE: A COMPARATIVE STUDY (PART II)

The evolution of the process of recognizing the victim as an important subject for national and international criminal justice has been and is a long one. The reciprocal influence of national and international law has also left its mark on the determination of the place and role of the victim in criminal proceedings. However, the international recognition of the concept of „victimology“ is nothing more than a confirmation that, under the influence of international law and national legal systems, the victim is gradually becoming increasingly important, thus promoting the concept of equity in the context of criminal proceeding, both national and international.

Keywords: *victim, international criminal justice, international crimes, Roman-Germanic law, common law, universal competence.*

Evoluția procesului de recunoaștere a victimei ca subiect important pentru justițiile penale naționale și internaționale a fost și este unul de durată. Influența reciprocă a dreptului național și a dreptului internațional și-a lăsat amprenta și asupra determinării locului și rolului victimei în cadrul procesului penal. Or, recunoașterea la nivel internațional a conceptului „victimologie“, nu este altceva decât o confirmare a faptului că sub influența dreptului internațional și sistemele naționale de drept acordă treptat o importanță crescândă victimei, astfel promovând conceptul echității în contextul proceselor penale, atât naționale, cât și internaționale.

Cuvinte-cheie: *victimă, justiție penală internațională, crime internaționale, drept romano-germanic, common law, competență universală.*

Competența universală

Principiul competenței universale permite autorităților naționale ale statelor să ancheteze și, în caz că există suficiente probe, să pună sub urmărire persoanele acuzate de comiterea unor crime internaționale în afara teritoriului său, chiar și în lipsa unei legături directe cu acel stat. Acest principiu este fondat pe conceptul că unele crime, cum ar fi genocidul, crimele contra umanității, crimele de război, tortura, sunt de o gravitate extremă, astfel, afectând interesele fundamentale ale comunității internaționale în ansamblul său. De aici și reiese că nu este necesar ca crima să fie atașată statului ce exercită competența universală, cum ar fi naționalitatea persoanei bănuite sau a victimei, sau de un prejudiciu cauzat intereselor naționale ale acelui stat.

Acest principiu este cunoscut de dreptul internațional timp de secole, deși, totuși, la nivel național acest principiu a fost recunoscut odată ce judecătorul spaniol Garzon a declanșat procedura pe numele Generalului Pinochet în baza competenței universale în anul 1998,¹ astfel, acest mecanism a început să beneficieze de unele avantaje în utilizarea acestuia în contextul combaterii impunității.

Accesul victimelor la justiție și competența universală

Pentru multe victime ale genocidului, crimelor contra umanității, crimelor de război sau ale torturii, care sunt în incapacitate să obțină justiție în propria țară, fie că nu există un sistem juridic în stare funcțională, fie pentru că statul refuză să pună sub învinuire persoanele culpabile, competența universală este singurul mijloc ce poate permite pornirea urmăririi și asigurării că justiția va fi pusă în aplicare.

Unele tratate internaționale prevăd expres că statele părți vor exercita competența universală. De exemplu, articolul 7.1 al Convenției împotriva torturii și altor pedepse și tratamente cu cruzime, inumane sau degradante (New York, 10 decembrie 1984) stipulează că:

„statul parte pe teritoriul sub a cărui jurisdicție este descoperit autorul bănuțit al unei infracțiuni vizate de art. 4, dacă nu-l extrădează pe acesta din urma, supune cazul, în situațiile prevăzute de art. 5, autoritățile sale competente pentru exercitarea acțiunii penale“.²

Convenția internațională privind protecția tuturor persoanelor contra disparițiilor forțate prevede, în egală măsură, exercitarea competenței universale pentru disparițiile forțate, în cazul în care, autorul bănuțit de comiterea infracțiunii se află pe teritoriul statului semnatar al Convenției.

Convențiile I-IV de la Geneva din 1949 merg și mai departe, obligând fiecare Înaltă Parte contractantă:

„să ia orice măsură legislativă necesară pentru stabilirea sancțiunilor penale menite să fie aplicate persoanelor care au comis, sau au dat ordin să se comită oricare dintre infracțiunile grave la prezenta convenție, definite în articolul următor. Fiecare parte contractantă va avea obligația de a urmări persoanele bănuțite de a fi comis sau de a fi ordonat să se comită oricare din aceste infracțiuni grave și ea va trebui să le defere propriilor sale tribunale, oricare ar fi naționalitatea lor. Ea va putea, de asemenea, dacă preferă, și în conformitate cu condițiile prevăzute în propria sa legislație, să le predea spre judecare altei Părți contractante, interesate în urmărire, numai dacă această parte contractantă ar deține contra numitelor persoane dovezi suficiente“.³

1 Gamurari V. The implementation of *Transitional Justice* institutions in the process of reconciliation of a post-conflict society: comparative aspect. In: *Studia Securitatis*. Sibiu. România. Volume XII, Issue 2/2018, p. 7-23.

2 Convenție împotriva torturii și altor pedepse și tratamente cu cruzime, inumane sau degradante, adoptată la New York la 10 decembrie 1984 [on-line] http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htm_act_text?id=32204 (consultat la 10.12.2021).

3 Convenția I, art. 49; Convenția II, art. 50; Convenția III, art. 129; Convenția IV, art. 146.

Alte instrumente internaționale prevăd referințe la obligațiile statelor de a exercita competența universală. De exemplu, Principiile Van Boven/Bassiouni, care prevăd drepturile victimelor la reparație, stipulează că „orice stat va lua măsurile necesare pentru ca încălcările flagrante ale drepturilor omului și ale dreptului internațional ce constituie crime din punct de vedere al dreptului internațional, să fie puse sub urmărire judiciară în baza competenței universale (*principiul 5*)”.⁴ Principiile Joinet/Orientlicher prevăd că statele se vor conduce de obligația de a lua măsurile necesare legislative sau de alt gen la nivel național, ce ar permite punerea în aplicare a clauzei competenței universale (*principiul 21*).⁵

Exercitarea competenței universale vine să completeze lucrul jurisdicțiilor internaționale. Or, deoarece instanțele internaționale și cele internaționalizate au produs și continue să producă progrese semnificative, judecând persoanele culpabile de comiterea crimelor internaționale, ele rămân subiect al unor limitări importante. Tribunalele *ad-hoc* pentru fosta Iugoslavie și Rwanda sau Curtea Specială pentru Sierra Leone au avut o competență limitată în raport cu crimele comise într-o regiune specială și în contextul unui conflict specific. Curtea Penală Internațională nu-și poate exercita competența decât în raport cu crimele internaționale comise după 01.07.2002, când a intrat în vigoare Statutul de la Roma din 1998. Resursele instanțelor internaționale și a celor internaționalizate sunt limitate, astfel fiind impuse să se limiteze la urmărirea acuzaților ce poartă cea mai mare parte a responsabilității pentru crimele puse sub urmărire judiciară.

Pentru a reduce decalajul impunității prezent între numărul redus de persoane puse sub urmărire la nivel internațional și numărul important de autori de crime care nu vor fi nicidecum aduși în fața jurisdicțiilor naționale, principiul competenței universale se prezintă ca un instrument imperativ.

Preambulul Statutului de la Roma (1998) al Curții Penale Internaționale insistă pe faptul că ancheta și urmărirea crimelor internaționale pornește din start de la responsabilitatea statelor. Preambulul reamintește că este de datoria fiecărui stat de a supune propriei jurisdicții penale responsabilii de crime internaționale și susține că Curtea creată în baza prezentului statut este complementară în raport cu jurisdicțiile penale naționale.

Accesul la justiție a victimelor prin intermediul competenței universale depinde în mare parte de faptul dacă sistemul național are o abordare de drept *common law* sau romano-germanic. În cadrul regimurilor juridice ce nu permit participarea victimelor în calitate de parte civilă, aceasta trebuie să se bazeze pe o decizie a autorităților

4 Principes fondamentaux et directives des Nations Unies concernant le droit à un recours et à réparation des victimes de violations flagrantes du droit international des droits de l'homme et de violations graves du droit international humanitaire [on-line] https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ga_60-147/ga_60-147_f.pdf (consultat la 10.12.2021).

5 L'administration de la justice et les droits de l'homme des détenus. Question de l'impunité des auteurs des violations des droits de l'homme (civile et politiques). Rapport final révisé établi par M.L. Joinet, en application de la décision 1996/119 de la Sous-Commission [on-line] <http://www.derechos.org/nizkor/doc/joinetf.html> (consultat la 10.12.2021).

competente de urmărire, de a investiga o plângere depusă prin aplicarea competenței universale. Pentru a asigura un acces efectiv victimelor la justiție, astfel de regimuri juridice ar trebuie teoretic să permită victimelor să pună sub semnul întrebării o decizie de a nu ancheta. Însă aceasta nu este realitatea majorității statelor. Ca consecință, acuzarea posedă o direcție absolută și exercitarea competenței universale depinde totalmente de voința autorităților competente de a urmări și a porni o anchetă.

Deoarece ele pot declanșa urmărire, în calitate de părți civile, victimele sunt mai mult hotărâte să solicite autorităților competente de a pune sub urmărire, să trateze plângerea și să pornească o anchetă. Posibilitatea pentru victime de a depune în mod direct plângeri unui judecător a fost considerată esențială în declanșarea urmărilor în Europa (Belgia, Franța, Spania) și în Africa (Senegal). Accesul victimelor la justiție permite punerea în aplicare mai echilibrată și imparțială a competenței universale și de a crește posibilitățile de a transforma într-un mijloc real și viabil în combaterea impunității.

Competența universală în Europa

Majoritatea statelor europene recunosc principiul competenței universale în raport cu crimele de război și ale încălcărilor grave ale drepturilor omului în urma ratificării tratatelor internaționale, cum ar fi Convenția contra torturii (1984) sau Convențiile de la Geneva (1949). Competența universală devine astfel un mijloc din ce în ce mai comun în Europa, iar mai multe state europene și-au exercitat competența în această bază pe parcursul ultimului deceniu al secolului XX. Totodată, o bază juridică adecvată pentru a exercita competența universală se ciocnește cu greșeli în numeroase sisteme judiciare europene, astfel va trebui de parcurs încă o cale lungă până ce principiul competenței universale va fi stabilit definitiv în toate sistemele juridice europene.

Statele exercită în general competența sa universală în raport cu infracțiunile/crimele ce fac obiectul unor convenții și care le obligă să exercite o astfel de competență.⁶ Și mai grav, în practică, acțiunile pornite de victime prin invocarea competenței universale au descoperit grave lacune în sistemele judiciare naționale în materie de eficacitate a urmăririlor. Inadecvarea legislației naționale variază în dependență de țară, dar unele probleme sunt comune, în special absența competențelor speciale definite în raport cu crimele comise în străinătate, lipsa definiției crimelor și sancțiunile concrete.⁷

De exemplu, în Franța competența universală pentru unele infracțiuni determinată în baza obligațiilor internaționale convenționale, a fost integrată în dreptul național, însă competența universală absolută, bazată pe dreptul internațional cu-

6 REDRESS. Universal jurisdiction in Europe. Criminal prosecutions in Europe since 1990 for war crimes, crimes against humanity, torture and genocide. 30 June 1999, p.7 [on-line] <https://redress.org/wp-content/uploads/2018/01/G.-June-1999-Universal-Jurisdiction-in-Europe.pdf> (consultat la 10.12.2021).

7 Idem.

tumiari nu a fost acceptată. Ca consecință, unele crime cu caracter *jus cogens*, cum sunt crimele contra umanității sau genocidul, nu pot face în dreptul francez obiectul unei proceduri în baza competenței universale în fața instanțelor franceze. Legea nr. 95-1 din 02.01.1995 și Legea nr. 96-432 din 22.05.1996 oferă o excepție acestei reguli, de o manieră în materie în mare parte limitată, autorizând exercitarea competenței universale pentru crimele internaționale comise în fosta Iugoslavie și Rwanda.⁸

În scopul eliminării lacunelor de ordin juridic și pentru a asigura o abordare unificată, au fost căutate soluții și argumente în sistemele de drept europene pe calea apropiierii sau a unei armonizări ale normelor europene referitor la competența extraterritorială.⁹ O abordare comună a competenței universale în cadrul Uniunii Europene ar fi coerent cu angajamentul puternic al Uniunii Europene în favoarea Curții Penale Internaționale și ar ajuta la ameliorarea cooperării judiciare. O propunere a fost făcută pentru adoptarea unei Decizii-cadru de către Uniunea Europeană privind crimele internaționale, conținând definiții de crime în acord cu Statutul de la Roma (1998) al Curții Penale Internaționale și Convenția contra torturii (1984). O astfel de decizie ar putea facilita aducerea mai aproape regulile jurisdicționale și probabil la fel nivelul sancțiunilor în Europa.¹⁰

Competența universală în SUA: Alien Tort Claims Act (ATCA)

În SUA instanțele exercită competența universală de o manieră unică — în cadrul urmărilor civile pornite de cetățenii străini contra autorilor bănuți de comiterea unor încălcări grave ale drepturilor omului, aceste urmăriri fiind în stare să conducă la atribuirea reparațiilor victimelor. În aceste cazuri instanțele federale nu cer ca infracțiunea să fi fost comisă pe teritoriul SUA sau ca acuzatul să fie cetățean al SUA.

Această evoluția a fost posibilă grație unei interpretări noi în anul 1980 a unei legislații adoptate de Congresul SUA în anul 1789, care stipulează că:

„tribunalele de district vor avea competența în prima instanță la orice acțiune a civilului de un străin doar pentru act delictual comis în încălcarea legii națiunilor sau al unui tratat la care Statele Unite sunt parte (*traducerea noastră*)“.¹¹

Această dispoziție, cunoscută ca *Alien Tort Claims Act (ATCA)*, a fost parțial adoptată pentru a permite ambasadorilor să solicite reparații pe lângă instanțele judiciare federale americane și să combată pirateria. Dar, doar în anul 1980, ATCA a

8 FIDH. Groupe d'action judiciaire. France. Compétence universelle : Etat des lieux de la mise en œuvre du principe de compétence universelle. Octobre 2005, nr. 431 [on-line] https://www.fidh.org/IMG/pdf/gaj_compuniverselle2005f.pdf (consultat la 10.12.2021).

9 FIDH et REDRESS. Recours juridiques pour les victimes de „crimes internationaux“. 2004, p.3 [on-line] <https://www.fidh.org/IMG/pdf/LegalRemedies-Final-french.pdf> (consultat la 10.12.2021).

10 Idem, p. 33.

11 Alien Tort Claims Act, Section 1350: „The district courts shall have jurisdiction of any civil of any civil action by an alien for a tort only, committed in violation of the law of nations or a treaty of the United States“ [on-line] <https://www.britannica.com/topic/Alien-Tort-Claims-Act> (consultat la 10.12.2021).

dezvăluit întreaga sa importanță și valoare, în speța *Filártiga c. Peña-Irala*.¹² În această speță, Curtea de Apel de circumscripție federală a interpretat în principiu ATCA, ca acordând cetățenilor străini, victime ale încălcărilor drepturilor omului comise în străinătate, dreptul de a porni o acțiune civilă contra responsabililor bănuți de încălcări, cu condiția că aceștia se află pe teritoriul SUA. Faptul că te afli în transfer într-un aeroport american poate fi subiect pentru satisfacerea acestei condiții. În speța *Filártiga*, un părinte al unui copil de 17 ani de naționalitatea paraguaiană, a fost supus torturii în propria țară de către un ofițer de poliție, care ulterior a fugit la New York, a intentat o acțiune civilă în SUA contra autorului bănuț de comiterea actelor de tortură, în baza ATCA. Curtea a constatat că:

„Tortura în cauză comisă sub acoperirea unei autorități speciale, încalcă normele universale ale dreptului internațional al drepturilor omului, indiferent de naționalitatea părților. De atunci, în caz că o persoană bănuț a fi responsabilă de tortură este găsită și urmărită de un străin în interiorul frontierelor noastre, Secțiunea 1350 (ATCA) oferă competență federală“ (*traducerea noastră*).¹³

La moment, în SUA, majoritatea procedurilor care reflectă încălcări grave ale drepturilor sunt executate în baza ATCA, fie contra indivizilor, fie contra unor companii bănuite de complicitate la încălcări, iar îndemnizațiile sunt transferate victimelor.

În anul 1991, Congresul american a recunoscut această interpretare a ATCA, editând *Torture Victim Protection Act* (TVPA) ca parte a ATCA. TVPA constituie un fundament specific în caz de tortură și măsuri extrajudiciare și el se aplică în egală măsură, cetățenilor americani, precum și cetățenilor străini.

În speța *Sosa c. Alvarez-Machain*, care reflectă o îndepărtare a unei victime de naționalitate mexicană, Curtea Supremă a SUA a recunoscut și a stabilit posibilitatea pentru victimele încălcărilor drepturilor omului de a depune plângeri pe lângă instanțele judiciare americane în baza ATCA.¹⁴ Curtea a declarat că pentru ca ATCA să poată fi aplicată, normele în materie de drepturi ale omului încălcate trebuie să fie „speciale, universale și obligatorii“.¹⁵

În măsura în care procesul pornit în baza ATCA constituie un proces civil, victimele pot porni acțiunea judiciară ele însele, neavând nevoie pentru aceasta de acordul din partea Procurorului general, cum este în cazul dreptului penal. În plus, acțiunile civile sunt în general mai puțin costisitoare în termeni de procedură și de probă în raport cu acțiunile penale. În așa fel, exercitarea competenței universale în baza ATCA constituie un mijloc practic pentru victime.

12 Idem.

13 Idem.

14 Supreme Court of the United States. *Sosa v. Alvarez-Machain et al. Certiorari to the United States Court of Appeals for the ninth circuit. No. 03-339. Argued March 30, 2004 — Decided June 29, 2004* [on-line] <https://www.supremecourt.gov/opinions/03pdf/03-339.pdf> (consultat la 10.12.2021).

15 Idem.

Încheiere

Interesul sporit în ultimele decenii față de victime este un proces firesc dacă luăm în considerație tendințele în procesul de codificare și, în special, de interpretare al dreptului internațional. Schimbarea treptată a accentului pe obiectivele, sarcinile și finalitățile dreptului internațional, de la interese exclusive ale statelor la cele ale individului, prin recunoașterea acestuia în calitate de actor activ al relațiilor internaționale, dar și subiect prioritar de drept internațional, a permis revizuirea conținutului și abordării unor instituții de drept internațional.

În cazul nostru ne referim la instituția victimei, care apare ca obiect de studiu pentru câteva domenii de drept internațional — dreptul internațional al drepturilor omului, dreptul internațional penal și dreptul internațional umanitar. Or, acest subiect trebuie privit în contextul coraportului dintre dreptul internațional și dreptul național, inclusiv al influenței reciproce ale celor două sisteme de drept.

Pe de o parte, asigurarea intereselor victimelor la nivel național diferă în dependență de apartenența la cele două principale sisteme de drept — *common law* și romano-germanic. Am analizat în cadrul studiului nostru abordarea diferită ale intereselor victimei de cele două sisteme de drept, reieșind din tradițiile acestora.

Pe de altă parte, posibilitatea de abordare a cazurilor penale în interesele victimelor a fost puternic influențată de dreptul internațional. Este vorba despre o abordare „revoluționară” a necesității asigurării intereselor victimelor din partea instanțelor judiciare internaționale, inclusiv sub influența doctrinei din ultimele trei-patru decenii, grație cărora a apărut și a fost promovată o tendință clară cu caracter umanitar — asigurarea intereselor victimelor în calitate de prioritate ale proceselor penale.

Asigurarea intereselor victimelor trebuie privită și în lumina efectelor dreptului internațional în raport cu dreptul național. Or, conceptul jurisdicției universale aplicabil de state, care argumentează aplicabilitatea jurisdicției statului în raport cu așa numitele crime internaționale, dar și ale unor încălcări grave ale drepturilor omului care nu fac parte din categoria crimelor internaționale, a apărut și s-a consolidat în doctrina și jurisprudența dreptului internațional. A fost nevoie de câteva decenii pentru ca conceptul jurisdicției universale să fie recunoscut atât la nivel internațional, cât și național.

Să ne amintim de acel scandal diplomatic în urma eliberării mandatului de arest pe numele ministrului de externe al RD Congo Yerodia de către instanța belgiană în baza principiului jurisdicției universale, caz care a devenit subiect al speței examinate de Curtea Internațională de Justiție în anii 2000—2001 (*RD Congo v. Belgia*). Și-n acest caz procesul a reieșit inclusiv din necesitatea asigurării intereselor victimelor. În egală măsură, putem aduce și exemplul Generalului Pinochet, pe numele căruia a fost emis mandat de arest, emis de judecătorul spaniol Baltazar Garzón, având la bază același principiu al jurisdicției universale (1998), urmărind ca obiectiv restabilirea adevărului în raport cu victimele regimului Pinochet în Chili în perioada 1973—1990.

Studiul în cauză a avut drept obiectiv evidențierea importanței intereselor victimei în contextul asigurării unui echilibru între justiția punitivă și cea restaurativă, lucru care deseori este unul decisiv în procesul de conciliere al oricărei societăți afectate de anumite crize, tulburări sau contradicții.